

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ**

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ

**Б. Н. ЕЛЬЦИН АТЫНДАГЫ
КЫРГЫЗ-РОССИЯ СЛАВЯН УНИВЕРСИТЕТИ**

К 10.22.648 ДИССЕРТАЦИЯЛЫК КЕҢЕШ

Кол жазма укугунда

УДК 811.161 (575.2) (043.3)

Абдурахманова Хулхарай Туланбаевна

**ДУЙНӨНҮН КЫРГЫЗ ЖАНА АНГЛИС ТИЛДИК
БЕЙНЕСИНДЕГИ (СҮРӨТҮНДӨГҮ) “БИЛИМ” КОНЦЕПТИ**

10.02.20 – тектештирме-тарыхый, типологиялык жана
салыштырма тил илими

Филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип
алуу үчүн жазылган диссертациянын

АВТОРЕФЕРАТЫ

Ош – 2023

Диссертациялык иш Ош мамлекеттик университетинин дүйнөлүк тилдер жана маданият факультетинин роман-герман филологиясы кафедрасында аткарылды.

Илимий жетекчи: Атакулова Мерим Абдыкеримовна, филология илимдеринин доктору, профессор, Ош технологиялык университетинин магистратура бөлүмүнүн жетекчиси

Расмий оппоненттер: Кадырбекова Памира Кадырбековна, филология илимдеринин доктору, профессор Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин чет тилдер факультетинин германистика жана маданият аралык коммуникация кафедрасынын профессору

Алишова Махабат Култаевна, филология илимдеринин доктору, доцент, К. Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин лингвистика кафедрасынын профессору м.а.

Жетектөөчү мекеме: Кыргыз-Түрк “Манас” университети, Гуманитардык факультетинин филология бөлүмү. 720033, Бишкек ш., Тыналиев көч., 30-43

Диссертациялык иш 2023-жылдын 19-майында саат 10.00дө Ош мамлекеттик университети жана Б. Н. Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян университетине караштуу филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын коргоо боюнча түзүлгөн К 10.22.648 диссертациялык кеңештин жыйынында корголот. Дареги: 723500, Ош ш., Ленин көчөсү, 333.

Диссертациялык иш менен Ош мамлекеттик университетинин жана Б. Ельцин атындагы Кыргыз-Орус Славян университетинин китепканаларынан таанышууга болот.

Автореферат 2023-жылдын 14-апрелинде таркатылды.

**Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы,
филология илимдеринин кандидаты, доцент**

Г. О. Ибраимова

ИЗИЛДӨӨНҮН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Теманын актуалдуулугу:

- 1) “Билим” концептинин адамзаттын когнитивдик дүйнө сүрөтүндөгү орчундуулугу, жашоосу үчүн баалуулугу; интеллектуалдык – маалыматтык өнүгүүсүндөгү маанилүү орунду ээлеп турушу;
- 2) “Билим” концептинин кыргыз тилиндеги репрезентативдеринин изилденбегендиги, бул парадигманын түзүмү, чеги толук аныкталбагандыгы;
- 3) аталган концептиге лингвокогнитивдик жана концептуалдык талдоонун жүргүзүлбөгөндүгү; анын объективтештирүүчү тилдик бирдиктердин өзүнчө сыпатталбагандыгы;
- 4) кыргыз ой тутумундагы “Билим” концептинин номинанттарынын англис тилиндеги эквиваленттери менен салыштырылып иликтенбегендиги; англичандардын эс тутумундагы “Билим” концептинин дүйнөлүк маданиятта таасирдүүлүгү, учурдагы илимий-техникалык прогресске күчтүү импульс берүү мүмкүнчүлүгүнүн каралбай жаткандыгы;
- 5) универсалдык “Билим” концептинин ааламдашууга, эл, улут аралык концептилердин жаралышына кошкон салымынын талданбагандыгы, кыргыз ой тутумунун байышына англис тилдүү элдердин когнитивдик-тилдик бейнесинин өбөлгө болуусунун бул мезгилге чейин каралбагандыгы;
- 6) эки тилди пайдаланган этностордун когнитивдик-тилдик бейнесиндеги окшоштуктардын жана өзгөчөлүктөрдүн изилденбегендиги;
- 7) кыргыз жана англис тилдеринде сүйлөгөн элдердин провербиалдык мейкиндиктеринде “Билим” концептинин номинанттарынын талданбай келгендиги сыяктуу факторлор менен аныкталат.

Диссертациялык иштин темасынын негизги илимий изилдөө иштери менен болгон байланышы. Диссертациялык иштин темасы Ош мамлекеттик университетинин дүйнөлүк тилдер жана маданият факультетинин “Ар түрдүү системадагы тилдерди салыштырып изилдөө” темасына жана мамлекеттик тилди изилдөө программаларына шайкеш келет.

Изилдөөнүн максаты – кыргыз жана англис тилдеринин мейкиндигиндеги “Билим” концептинин лингвокогнитивдик табиятын жана тилдик репрезентациясын аныктоо.

Бул максатка жетүү үчүн төмөнкүдөй **милдеттер** коюлду:

- 1) когнитивдик лингвистиканын азыркы антропологиялык илимдердин арасындагы ордун аныктоо;
- 2) индо-европа жана түрк тилдери илиминдеги когнитивдик лингвистиканын жана концептуалдык изилдөөлөрдүн илимий-теориялык негизин талдоо;
- 3) “Билим” концептин аң-сезимдин когнитивдик бирдиги катары иликтөө;
- 4) бул концептинин эки тилдеги репрезентативдерин салыштырып кароо;
- 5) аталган концептини изилдөөдө лингвокогнитологияда кабыл алынган ык-жолдорду колдонуу;

6) кыргыз жана англис тилдеринин материалдарындагы “Билим” концептинин диахрондук жана синхрондук мазмунун изилдөө;

7) эки тилдеги “Билим” концептинин тилдик вербализациясын жана лингвокогнитивдик табиятын ачып берүү.

Изилдөөнүн натыйжаларынын илимий жаңылыгы:

1) “Билим” концептинин универсалдуулугу, бүткүл адамзаттын аң-сезимине тиешелүүлүгү көрсөтүлдү; анын комплекстүү калыптанышына түрдүү факторлордун (илимий, маданий, саясий, социалдык ж.б.) таасир этүү жолдору аныкталды; аталган концептинин өнүгүүсүндөгү диахрондук-синхрондук өбөлгөлөр белгиленди;

2) “Билим” концептинин англис, кыргыз тилдериндеги вербалдашуусу жана лингвокогнитивдик бөтөнчөлүктөрү аныкталды. Эки тилдеги аталган концептини туюндуруучу тилдик бирдиктерин окшоштуктары жана алардын өздөрүнө гана тиешелүү өзгөчөлүктөрү көрсөтүлдү;

3) “Билим” концептинин номинанттарынын поэтикалык, фольклордук, илимий, саясий-укуктук, публицистикалык жана теологиялык тексттерде вербалдашышы мүнөздөлдү; анын когнитивдик өзгөчөлүктөрүн туюнтуучу тилдик каражаттардын көп түрдүүлүгү мүнөздөмөгө алынды;

4) “Билим” концептинин илимий тексттерде гана эмес, көркөм чыгармаларда, паремияларда, идиомаларда, троптун жана стилистикалык фигуралардын түрлөрүндө репрезентацияланыш мүмкүнчүлүгү негизделди.

Эмгектин теориялык баалуулугу. “Билим” концептинин тилдик жана когнитологиялык планда изилдениши тил менен маданияттын, адамдын аң-сезими менен дүйнөнүн тилдик бейнесинин катышына карата жаңы теориялык пикирлерди жаратты.

Иштин практикалык баалуулугу. Илимий эмгектин натыйжаларын жогорку окуу жайларындагы англис-кыргыз тилдеринин салыштырма типологиясы курстарында колдонуу мүмкүн. Ошондой эле когнитивдик лингвистика боюнча жүргүзүлүүчү изилдөөлөр үчүн пайдалуу илимий булак боло алат.

Коргоого сунушталган негизги жоболор:

1. Дүйнөнүн кыргыз жана англис тилдик бейнесинде “Билим” негизги концептилердин катарына кирет. “Билим” концептинин диахрондук жана синхрондук калыптанышына жана өнүгүүсүнө жалпы адамзатка таандык маданий-тарыхый, илимий-гуманитардык, саясий-экономикалык универсалдуу факторлор негиз болот. Ошого карабай, ал кыргыз, англис тилдеринин материалында карала элек.

2. “Билим” концепти салыштырылып жаткан кыргыз жана англис тилдериндеги поэтикалык, илимий, саясий-укуктук, публицистикалык жана диний тексттерде ар кыл семалар менен вербалдашат жана анын концептуалдык белгилерин аныктоодо тилдик бирдиктердин көп түрдүүлүгү чоң роль ойнойт. Бул маселе да атайын изилдениш керек.

4. “Билим” концепти илимий концептосферага таандык. Ал аң-

сезимдин тилдик бирдиги болуу менен бирге эле, жалпы адамзатка тиешелүү универсалдык илимий табылгалардын жана тажрыйбанын жыйындысын өзүнө камтыйт.

5. Дүйнөнүн кыргыз жана англис тилдеринин бейнесинде “Билим” концептин салыштырма талдоонун жана концептуалдык, когнитивдик иликтөөнүн натыйжасында ар бир тилде улуттук маданий өзгөчөлүктөргө негизделген айырмачылыктарды жана окшоштуктарды байкоого болот.

6. Дүйнөнүн эки тилдеги когнитивдик бейнесинде “Билим” концепти илимий тексттерде гана эмес, көркөм чыгармаларда, макал-лакаптарда, фразеологиялык бирдиктерде, троптун түрлөрүндө репрезентацияланат.

Изилдөөчүнүн жекече салымы. Диссертациялык иштеги илимий жаңылыктар, тыянактар изденүүчүнүн жеке талдоолорунун, иликтөөлөрүнүн жана байкоолорунун жыйынтыгы болуп саналат. Изилдөөнүн жүрүшүндө автор 1000ден ашуун тилдик бирдиктерди талдап чыкты. Илимий пикирлердин жана мисалдардын котормолору автор тарабынан аткарылды.

Изилдөөнүн апробацияланышы. Диссертациянын негизги натыйжалары Ош мамлекеттик университетинин дүйнөлүк тилдер жана маданият факультети тарабынан уюштурулган илимий конференцияларда, Россия Федерациясынын Башкыр мамлекеттик университети тарабынан 2020-жылдын 14-октябрында өткөрүлгөн “Духовная культура башкир и кыргызов” аттуу эл аралык илимий-практикалык конференцияда апробацияланган.

Изилдөөнүн натыйжаларынын жарыяланышы. Илимий иштин мазмунун чагылдырган 9 макала жарык көргөн.

Эмгектин түзүлүшү. Диссертациялык иш киришүүдөн, үч баптан, корутундудан, пайдаланылган адабияттардын тизмесинен турат.

ИЗИЛДӨӨНҮН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө теманын актуалдуулугу, изилдөөнүн максаты жана милдеттери, илимий жаңылыктары, коргоого коюлуучу жоболор, иштин практикалык мааниси, апробацияланышы талданды.

1-бап. “Когнитивдик лингвистикада концептинин изилдениши (адабияттарга сереп)” деп берилип, ал 4 параграфтан турат.

1.1. “Когнитивдик лингвистиканын азыркы антропологиялык илимдердин арасындагы орду” деп аталган параграфта изилдөөнүн илимий-теориялык негизи талданды. Когнитивдик лингвистика 1970-жылдардын башында пост-модернисттик лингвистикалык агым катары пайда болгон. Когнитивдик лингвистикага негиз салган *индо-европалык фундаменталдуу эмгектерге* сереп салынды. *Постсоветтик лингвистикада* когнитивдик лингвистиканын теориялык маселелерин, предметин жана анын категорияларын изилдеген илимий булактар талданды. Когнитивдик лингвистиканын *түркологияда* изилденишинде түрк тилдериндеги концептилер, дүйнөнүн тилдик бейнеси, ар түрдүү тилдердеги концептилерди салыштырып изилдөө боюнча илимий иштер сыпатталды.

Кыргызстанда когнитивдик лингвистиканын түптөлүшүнө жана өнүгүшүнө М.Ж. Тагаев (2004, 2006, 2008, 2009), З.К. Дербишева (2009, 2010, 2011, 2012), К.З. Зулпукаров (2010, 2013, 2017), П.К. Кадырбекова (2011, 2012, 2013), У.Ж. Камбаралиева (2017, 2018, 2019), К.Саматов (2021) ж.б. ири салым кошушту.

1.2. “Лингвоконцептологиядагы дүйнөнүн тилдик бейнеси” параграфында дүйнөнүн тилдик бейнесинин табияты аныкталды. Дүйнөнү башкалардан айырмалап көрүү, таануу, сезүү өзгөчөлүгү лингвистикада “дүйнөнүн тилдик бейнеси (языковая картина мира)” деген термин менен белгиленет. В.А. Маслованын пикиринде, дүйнөнүн тилдик бейнеси – фразеологияда, грамматикада жана лексикада болгон дүйнө тууралуу маалымат [Маслова, 2008]. З.Д. Попова жана И.А. Стерниндин аныктамасы боюнча, дүйнөнүн тилдик бейнеси – тилдик белгилерде жана маанилерде чагылган дүйнөнүн элеси [Попова, Стернин, 2007].

К.З. Зулпукаров, З.К. Дербишева ж.б. эмгектеринде бул термин “дүйнөнүн тилдик сүрөтү” деп аталат. Биз диссертациябызда “дүйнөнү көрүү бейнеси” терминин колдонууну ылайык көрдүк. Анткени биздин түшүнүгүбүздө, тил аркылуу берилген дүйнөнүн образы ар түрдүү кубулуштун, түшүнүктүн бейнесин чагылдырат.

1.3. Бул параграф “Концепт - аң-сезимдин когнитивдик бирдиги” деп аталды, когнитивдик лингвистиканын бирдиги экендиги аныкталды. Когнитивдик лингвистиканын негизги бирдиктеринин бирин “концепт” түзөт. З.Н. Попова жана И.А. Стернин белгилегендей, “концепт” заттын жана кубулуштардын эң өзөктүү белгилерин гана эмес, бардык касиеттерин чагылдырат. [Попова, Стернин, 2007]. А. Вежбицкаянын пикиринде, концепт – реалдуу дүйнөнүн объектиси [Вежбицкая, 1996]. З.К. Дербишева концептти “дискреттик менталдык түзүлүш” деп аныктайт [Дербишева, 2017]. М.В.Пименованын аныктамасы боюнча, концепт – дүйнөнүн бир үзүмү (фрагменти) же ал үзүмдүн бир бөлүгү тууралуу элес [Пименова, 2011]. Аталган окумуштуулардын пикирине кошулуу менен биз концептке төмөндөгүдөй аныктама беребиз: Концепт, бул - менталдык бирдик. Ал адамдын ой-туюмунда когнитивдик түзүм катары жашайт. Концепт тилдик каражаттар аркылуу “тышталат”. Ал лексемаларда, фразеологизмдерде, паремияларда жана ири тексттерде берилет. Концептинин ички түрлөрү, категориялары катары элес, символ, түшүнүк, гештальт, скрипт, пропозиция, архетип, когнитив, фрейм ж.б. эсептелинет.

1.4. “Кыргыздардын жана англичандардын тарыхый-экономикалык жана маданий өнүгүүсүндөгү билимдин ролу” деген параграфта кыргыз жана англис тилдик аң-сезиминдеги билимге тарыхый-экономикалык жана маданий өнүгүүнүн тийгизген таасири талданды. Кыргызстандын аймагында таш жана коло дооруна таандык айбанаттарды, аңчылык көрүнүштөрдү, ырым-жырым бийлерди чагылдырган байыркы сүрөттөр *пиктографиялык жазуу* болгондугун Т. Чоротегин, Ө.Осмонов, К.Джаманкулова сыяктуу окумуштуулар тастыкташат [Джаманкулова, 2016].

Орто Азиянын жана Казакстандын аймагында б.з.ч. VIII-III кылымдарда жашаган көчмөн сактар да *пиктографиялык жазуунун “айбанаттар стилинин”* үлгүлөрүн колдонушкан. Кыргыздардын *пиктографиялык жазуусунун* түрлөрүнө *тотемдердин (бузу, аюу, эчки, барс ж.б.) сүрөттөрү, Умай эненин образы* да кирет, алар кыргыздардын жашоо философиясын түшүндүргөн. Көрүстөнгө коюлган *балбалдар* (б.з. VI-VIII к.) *сүрөттүк жазуу* саналат [Джаманкулова, 2016]. Кыргыздар өздөрүнүн дүйнө таанымын чагылдыруу үчүн ар түрдүү *оюуларды* колдонушкан. VI кылымдын башында кыргыздар Енисейде мамлекет түзүшкөн. Енисейде 145 жазма эстелик табылган. Н.Усеев Орхон-Енисей алфавитинде *38 тамга, алардын ичинен 4 – үндүү тыбышты, 27 тамга үнсүз тыбыштарды* билдирет деп жазат [Усеев, 2011]. VII кылымдын экинчи жарымынан тарта кыргыздар *согду тилин, жазуусун* колдонушкан. Караханиддер доорунда X-XII кылымдарда ислам дининин таасири өсүп, *араб жазуусу* колдонула баштаган, айрым эмгектер араб тилинде жазылган. *Медреселер, мектептер* ачылган. XVIII кылымда кыргыздар Кокон хандыгына баш ийген мезгилден тарта Орто Азияга таралган адабий *жазма тил-чагатай тилин* колдонушкан. XIX кылымдын экинчи жарымында кыргыздар Россия империясынын курамына кирген [История Кыргызстана с древнейших времен до конца XIX века, 1996]. Кыргыздардын оозеки чыгармачылыгын, маданиятын, тарыхын изилдөөгө аракеттер көрүлгөн. *Орус-тузем мектептери* ачылган. Совет бийлиги орногондон кийин *чоңдор үчүн мектептер ачылып, окуу куралдары* басылып чыга баштаган, 1930-1931-жылдары милдеттүү *башталгыч билим берүү* киргизилген. Кыргыздар араб, латын жана кирилл арибин колдонушкан. Совет мезгилинде билим менен илим болуп көрбөгөндөй ийгиликке жеткен. Кыргызстан эгемендик алгандан кийин дүйнөлүк билим берүү системасына интеграция болуу жана алдыңкы технологиядан артта калбоо тенденциясы жүрүүдө.

Улуу Британиянын тарыхы тууралуу алгачкы маалыматтар археологиялык табылгаларда, сүрөттөрдө, буюм-тайымдарда сакталган. Римдиктер Британия аралдарын б.з. 43-жылы басып алган жана шаарларды курушуп, мектептерди салышкан. *Латын тили* статусу жогорулап, мамлекеттин тили болгон. Б.з. V кылымда герман уруулары англ, саксон жана ют уруулары материктен Британия аралдарына көчүп барып, ал жерде өздөрүнүн алгачкы шаарчаларын азыркы Оксфорд аймагына курушкан.

VII кылымдын аягында эл өзүн “англис улуту” (the nation of the English”) деген ат менен атай башташкан, бирок ал жерде көптөгөн майда падышалыктар болгон. Кент христиан динин кабыл алган биринчи англис падышасы болгон. Улуу Британияда *алгачкы мектептер* 597-604-жылдарда ачылган. Ал *кафедралык мектептерде* балдарга диний хорду жана Библияны үйрөтүшкөн. *Латын тилинин* грамматикасын үйрөткөн *мектептер* 600-жылдарда Дорчестер, Винчестер, Малмесбери ж.б. аймактарда ачылган [Encyclopaedia Britannica]. Англияда архиепископ Теодор жана анын шериги, аббат Адриандын тушунда *Кентербери мектеби* билимдин борборуна

айланган. Альдхельм Малмесбери латын тилинде проза жана поэзия жазса, Бенедикт Бископ монастырларды түптөп, Римден 250 китеп алып келип, китепкана түзгөн. Диний поэзия да өнүккөн, байыркы фольклор жанрында жазылган “Беовульф” чыгармасы да ушул мезгилде жазылган деген божомолдор айтылат. Англис-ирландиялык стилдеги каллиграфия менен Библияны колго жазып чыгышкан. 871-жылы Алфред падышанын доорунда латын тили чиркөөдө гана окутулуп, англис тилинде китептердин көбөйүп, жалпы элге жеткиликтүү болуусуна шарт түзгөн [Marty, 2008]. 1066-жылы нормандар Англияны басып алган, андан кийин француз тилинин таасири өскөн. Христиан чиркөөсүнө баш ийген Оксфорд (1096) жана Кембриж (1209) университеттери ачылган. Орто кылымдарда Англияда жакырлардын балдарын окутуучу атайын мектептер пайда болгон. Эдвард VI 14-кылымда грамматикалык мектептерди бекер билим берүүчү мектептерге айландырган. 1692-жылы жакырлардын балдарын окутуу боюнча мыйзам чыккан. XVIII кылымдагы индустриялык революция мезгилинде кайрымдуулук мектептери ачылган. XIX кылымда англия чиркөөсү мамлекет акысыз жалпы билим берүүчү мектептерди ачканга чейин мамлекеттеги көптөгөн мектептерди каржылаган. 1881-жылы милдеттүү билим алуу мыйзамы кабыл алынса, 1891-жылы мектепте билим алуу акысыз боло баштаган. Динден ажыратылган биринчи колледждер ачылган. 20-кылымдын башында да бир нече билим берүү мыйзамдары чыгарылган [Encyclopaedia Britannica].

2-бап. “Билим” концептинин репрезентативдерин изилдөөнүн методологиясы жана методдору” изилдөөнүн объектисин, предметин, материалдарын жана методдорун талдайт. Изилденген концепттин тилдик вербализациясы жана лингвокогнитивдик табияты талданат.

2.1. “Кыргыз жана англис тилдеринде “Билим” концептин иликтөөнүн методологиялык негиздери” параграфында изилденген концепттин методологиялык өбөлгөлөрү талданып, билим концепти боюнча философияда жана лингвистикада жазылган эмгектер талданат.

2.2. “Изилдөөнүн методдору” параграфында изилдөөдө колдонулган методдор белгиленет. Диссертацияны жазууда лингвистиканын теориялык жана эмпирикалык методдору колдонулду. Изилдөөдө эталон тил (метатил) катары кыргыз тили тандалган, анткени англис тилиндеги “Билим” концептин изилдөө кыргыз тилиндеги аталган концептинин лингвокогнитивдик түзүлүшүнүн жана мазмунунун негизинде ишке ашат, эки тилдеги “Билим” концептинин лингвокогнитивдик айырмачылыктары жана тилдик универсалиялары талданат. Андыктан салыштырма лексика-семантикалык типологиянын методдору пайдаланылды. Кыргыз лингвисти К.Саматовдун “Когнициялык лингвистика” деген эмгегине таянуу аркылуу, “Билим” концептинин түшүнүктүк аспектиси, этимологиялык, деривациялык, синтаксистик, провербиалдык, мифтик-магиялык, илимий, семиотикалык аспектилери аныкталды. Концептилерди изилдөөдө эксперимент, тилдик бирдиктер менен каражаттардын семантикасын

аныктоо, концептти сыпаттоонун жыйынтыктарын верификациялоо (далилдөө), когнитивдик интерпретация да колдонулат.

2.3. “Кыргыз тилиндеги “Билим” концептинин тилдик репрезентациясы жана когнитивдик табияты” параграфында “Билим” концептинин тилдик репрезентациясы жана когнитивдик анализи лингвист Дербишева З.К. тарабынан колдонулган моделдин негизинде ишке ашты [Дербишева,2020].

1. Кыргыз тилиндеги “Билим” концептинин тилдик вербализациясы. Билим сөзүнүн *билим, окуу, илим, сабат, өнөр* жана *акыл* деген синонимдери бар. **Окуу.** Аталган лексеманы кыргыздар байыртадан бери колдонуп келет: *оқи, оқимак – окуу* [Древнетюркский словарь,369-б.]. Окуунун касиеттерин *окуган бала атасынан улуу, окугандын бети күндөй жарык, окуу - билим азыгы, окуй берсең көзүңү ачат* деп түшүнүшөт. **Илим.** Аталган лексема семантикалык жактан башка синонимдерден айырмаланат, б.а. илим-болмуш (жаратылыш, адам, коом, ой) жөнүндө объективдүү жаңы билимдерди теориялык жактан системалаштырып, иштеп чыгууга багытталган ишмердиктин бир түрү. Мурунку доорлордо аталган лексема *билим* түшүнүгүнүн негизги синоними катары колдонулган. Илимдин коомду алдыга жылдыруучу күч экени көрсөтүлөт, мисалы, *Илимдүү баштайт, илимсиз ээрчийт; Илим акыл кайрагы; Илим элге*. Кыргыздар илимди изденүүдө сөзсүз анын натыйжасынын болушу керектигин белгилешет, мисалы, *Ишке ашпаган илим — жемишсиз дарак, ишке ашчу илим инсанды ойго жеткирет*. **Сабат.** Сабат сөзүнүн этимологиясы араб тилинен, кыргызча *кат таануу* деген түшүнүктү берет. Көчмөн кыргыздар билимдүү адамды *сабаттуу* деп айтышкан. Бул сөздүн алгачкы *диний мааниси* нейтралдуу семантикага өтүп, *билим* түшүнүгүнө синоним катары колдонулган. Кыргыздар сабатты күнгө салыштырышат, мисалы, *сабаттуу күн сымак*. Ал эми *сабатсыздыкты* караңгылык менен байланыштырышат, мисалы: *сабатсыз түн сымак*. **Акыл (интеллект).** Кыргыздардын дүйнө таанымында акыл эң маанилүү түшүнүктөргө кирет. Ал *ардак, даңк, байлык, сөөлөт, кадыр-барк* деген лексемалар менен колдонулат, мисалы: *Акыл – ардак; акыл тирүүдө -- урмат, өлгөндө – даңк; акыл байлыгы - тозбос байлык; акыл – алтын, ой – күмүш; акыл менен билим - эр адамдын сөөлөтү; акыл азыгы- азбас байлык, акыл байлыгы - тозбос байлык; акылдан артык байлык жок*. **Өнөр.** Кыргыздар кандайдыр бир тармактагы акыл же кол эмгеги менен жасалган чеберчиликти *өнөр* деп аташат. Илгертеден элдеги *өнөрлүү өлбөйт* деген накыл кеп адамга өнөрдүн пайдалуу экендигин, аны менен адам нан таап жей тургандыгын түшүндүрөт. *Өнөр* материалдык байлыктан көрө руханий баалуулуктарды чагылдырат, мисалы: *өнөр түгөнбөс азык, жоголбос байлык, өнөр түгөнбөс гаухар; өнөрүң болбосо дүнүйөң оңо кылбайт; өнөрчүнүн пири бар*.

“Билим” концептинин фразеологиялык вербализациясы номинативдик карама-каршылык менен чагылдырылат, ал антонимия “билимдүүлүк” (жөндөмдүүлүк, акылдуулук) жана “билимсиздик”

түшүнүктөрү аркылуу туюнтулат. Фразеологизмдердин көпчүлүгү билимге карата адамдардын мамилесин чечмелейт. Мисалы, *ак-караны тааныган* - окуган, кеңири дүйнө таанымы бар; *аркы беркини түшүнгөн, аркы-беркини билген* -- окуган, көптү көргөн; *тажрыйбалуу, башы бар* - билимдүү, ар нерсени түшүнгөн, түшүнүгү жакшы; *башы бышкан* -- дасыккан, тажрыйбалуу; *беш колундай билүү* -- бир нерсени абдан жакшы билүү; *жөн билги* - түшүнүктүү, өйдө-төмөндү түшүнгөн; *көкүрөгү тунук, акылы тунук, көөдөнү тунук* - акыл-эстүү, зээндүү, *тил билги* - акылдуу, зээндүү ж.б.

Билимсиздикке байланышкан фразеологизмдерге *башы жок* - акыл-эси жок, бир нерсенин жөнүн түшүнө албаган; *дээринде жок* - ары жагында эч нерсеси жок, “бээ” десең, “төө” дейт - айтканды айткандай түшүнө албайт, маңыроо чалыш; *бу кулагынан кирип, тиги кулагынан чыгуу* - эсине сактай албоо, унутуу; *кем акыл* – акылсыз. Айрым фразеологизмдер билимди берчү каражаттарды түшүндүрөт: *билим уясы (мектеп, университет), алтын уя мектебим, билимдин кени (китепкана), билим казынасы (китеп)*.

3. Паремнологиялык катмары. Кыргыздар *билимдин пайдасы* тууралуу паремияларда чечмелешет: *Билимден өткөн досуң жок; акыл көпкө жеткирет, өнөр көккө жеткизет; акыл сага дос, аңкоолук сага душман; билим үйрөнсө киши, көккө жетет иши*. Билим эмгектин артына келген **түйшүктүү узак процесс** экендиги тууралуу ойлор төмөнкү макалдар аркылуу берилет: *Билим алуу ийне менен кудук казгандай; билимди сатып албайт, казып алат*. Билимдин **руханий байлык** экендигин макалдар аркылуу түшүндүрүшөт: *Окуу-жаакшылык, окуусуз караңгылык; билимдүүдө бедер бар, билимсизде нелер бар; билимдүү өлсө кагазда аты калат. Билимди башкаларга берүү керектиги тууралуу* макалдарда берилет: *Илим элге; мугалим мөмөлүү дарак; өнөрлүү мөмөлүү дарак; билимиңди бере албасан бекерсиң. Билимдүүлүк менен билимсиздиктин антонимин чагылдырган макалдар: Билим издеген өсөр, бүлүк издеген өчөр; Билимдүү баарына түшүнөт, билимсиз өз ишине күбүлөт; Билими бар зор, билими жок кор*.

Кыргыз тилиндеги “Билим” концептине лингвокогнитивдик талдоо Этимологиясы. Кыргыз тилиндеги “Билим” концептинин этимологиясы байыркы түрк тилиндеги *bilig* деген сөзүнөн алынган. Уңгусу *bil* – билүү этишинен келип чыгат. “Байыркы түрк сөздүгүндө” *bilig* сөзүнүн үч мааниси келтирилет: 1. Билим. 2. Акыл. 3. Этяттык [Древнетюркский словарь, 98-100-бб.]. **Семантикасы.** Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгүндөгү аныктамаларга ылайык: Билим. 1. Ой жүгүртүүнүн жана коом менен жаратылыштын өнүгүшүнүн закондорун үйрөнүүнүн системасы. 2. тийиштүү окуу жайы аркылуу бериле турган илимий маалымат [Кыргыз тилинин сөздүгү, 1969].

2. Когнитивдик талдоо

Кыргыз тилиндеги “Билим” концептинин фразеологиялык интерпретациясы төмөндөгүдөй когнитивдик белгилерди аныктайт:

- кандайдыр бир билим жөндөмүнө ээ болуу;

- билим жөндөмүнүн жоктугу;
- билим берүү ресурстары.

Кыргыз тилиндеги макал-лакаптар чагылдырылган когнитемалар төмөндөгүлөр:

- билим - руханий байлык;
- билим мугалимден окуучуга, устаттан шакиртке берилет;
- билим – түбөлүктүү баалуулук;
- билим жугушат;
- билим – руханий дос;
- билим – руханий күч;
- билим – кадыр-барк, аброй;
- билимсиздик - душман.

3. Образдык-символдук белгилери. Кыргыздардын философиясы *асман, күн, жер, ай, от, суу* менен тыгыз байланышкан, алар тутунган улуу руханий нерселер да тилде ошол түшүнүктөр аркылуу вербализацияланган болушу мүмкүн. Кыргыз эли билимдин образын *күндүн жарыгы, нуру* катары кабыл алат, мисалы: *Билимдүүгө дүйнө жарык; окуган жарык-окубаган чарык; илимдүү нур; билимсиздикти караңгылыктай, түндөй, көрдөй элестетишет: билими жокко күн дагы түн; илимсиз көр; окуу - жакшылык, окуусуз караңгылык.* Кыргыздар *отту* ыйык деп санашкан, билимди оттон алган чырактын символу аркылуу чагылдырышат, мисалы: *Билим - жанып турган чырак; билим - жашоо чырагы; билим - акылдын чырагы; билим - күйгөн чырак.*

Суу - жашоонун булагы, суу атасы - булак, булактын көзүн ач деген метафораларда суунун ыйыктыгы чагылдырылат, ошондуктан билимдин образынын булак лексемасы менен байланышышы анын өмүрдү “тазартуучу, агартуучу” касиетин ачып берет, мисалы: *Окуу - билим булагы; өнөр – агып турган булак; Илим - тозбогон куду, билим - деңиз, акыл - кайык.* Билимдин көлөмү дагы суунун образында өлчөнөт: *тайыз билим, терең билим.* Кыргыздар Жер эненин касиеттерине (*кен жерден чыгат, жер - түгөнбөгөн казына*) билимдин *кенч, казына* образдарын окшоштурушат, мисалы: *Билим - кенч; билимдин кени китепте; илим - акыл казынасы.* Кыргыздарда билимдин баалуулугу паремиялардагы асыл таштардын аттарын камтыган предметтик код аркылуу чагылдырылат, мисалы: *Өнөр - түгөнбөс гаухар; илим - акылдын кайрагы (таш); акыл - алтын, ой - күмүш; акыл деген алтын таажы.*

Билим адам үчүн мүмкүнчүлүк экени зооморфтук код аркылуу интерпретацияланат, мисалы: *Билим - адамдын канаты; билим - бакыт канаты; китепсиз акыл - канатсыз куш.*

1. Маданий-баалуулук өзгөчөлүктөрү

Кыргыздар табиятынан билим алууга жөндөмдүү, чөйрөгө бат көнгөн ийкемдүү болушат; билим кыргыздардын жашоосунда кут саналат, анын башаты байыркы коомдордо эле пайда болгон. “Кыргыздар *бирди билген — тирик, миңди билген — билик* дечү экен”- деп, эскерет белгилүү жазуучу

Т.Сыдыкбеков Жусуп Баласагындын “Куттуу билим” чыгармасынын кыргызча котормосунун кириш сөзүндө. *Бирди билген тирик* алдындагы ашка каниет кылып, карапайым күн кечирген эле киши экен. Ал эми *миңди билген билик* — адамдагы бардык билгиликти (билимди), дурус касиеттерди таалим кылып, жаман терс иштерден сактануу менен алдыңкы басар жолго жарык берер куттуу, илим - билимдин касиеттүү шам-чырагын өзүнө жол көрсөтөр жобо туткан адам [Куттуу билим, 3-4-бб]. “Караңгылыктын туткунунда камалып, кут билимин туюна албагандар өз рухун, ички асыл дүйнөсүн кеңин албай, жарды бойдон калтырар. Малга, дүнүйөгө жардылык кемтик эмес, рухий жардылык адам баласын пас, шордууга айлантып, катардан калтырар” деп жазып кеткен Жусуп Баласагындын сөзү азыркы кыргыздар үчүн дагы актуалдуу. *Жакшынын (билимдүүнүн) сөзү көзүңдү ачат, жамандын (билимсиздин) сөзүнөн кутуң качат* деген кыргыздар бардык жакшылык, илим-билим куттуулукта болот деп эсептешет. *Кут качса — бакыт качат* деп ишенишет. Демек, кыргыздардын маданиятында билим-кут деген философиялык көз караш бекем.

Кыргыз тилиндеги “Билим” концептинин түзүлүшү:

Ошентип, кыргыз тилиндеги “Билим” концептинин **ядросу** катары “билим” сөзүн атоого болот, анын **жакынкы перифериясын** окуу, илим, сабат, өнөр жана акыл, изилдөө, жөндөм ж.б. түзөт. Анын **алыскы перифериясын** паремиялар, фразеологизмдер, ошондой эле төмөндөгү сөздөр түзөт: жазуу, которуу, жаттоо, китеп, кагаз, мектеп, мугалим, университет, бала бакча, калем, таалим-тарбия, лекция, сабак, сынак, эмгектенүү, ачылыш, тажрыйба, китепкана, баа, сессия, кызыл диплом, аттестат, программа, курс, дисциплина, академия, технология ж.б. бар. Концепттин **өтө алыскы перифериясында** билимди чагылдырган ар түрдүү илимдердин тармагындагы терминологияны, терминдик мааниде колдонулган лексемеларды көрсөтүүгө болот.

2.4. “Англис тилиндеги “Билим” концептинин тилдик вербализациясы жана когнитивдик табияты” параграфында изилденген концептинин тилдик вербализациясы жана лингвокогнитивдик табияты талданат.

1. Номинативдик талаасы: Лексикалык номинациясы

Англис тилинде “Билим” концепти түйүндүү терминдер knowledge жана education менен вербалдашат. Education сөзү билим берүү системасы менен байланышкандыктан, анын синонимдери *teaching* (окутуу), *schooling* (окуу), *instruction* (окутуу), *training* (окуу, семинар, тренинг), *coaching* (машыктыруу), *pedagogy* (педагогика) ж.б. [Collins English Thesaurus]. Knowledge — дүйнө тууралуу маалыматтын, билимдин өзүн чагылдырат. Анын синонимдери: *science* (илим), *lore* (билим, маалымат), *wisdom* (акылмандык, даанышмандык), *information* (маалымат), *learning* (үйрөнүү, окуу), *intelligence* (интеллект) ж.б. [Merriam-Webster Dictionary]. **Латын жана башка тилдерден кирген номинациялар:** *cum laude*, *summa cum laude* (артыкчылык менен берилген даража), *Doctor of Philosophy (Philosophiae*

doctor or Doctor philosophia-философия доктору) ж.б. **Неологизмдер:** Азыркы англис тилинде *билим түшүнүгү технология лексемасы* менен байланышкандыктан бир нече неологизмдер пайда болду, алар кыскартылган сөздөр катары колдонулат: *edtech – education technology* (билим берүү технологиясы), *fintech* - *finance+technology* ж.б.

Сөз жасоочу номинациялары. Зат атоочтор: *understanding* (билим, түшүнүк, маалымат), *comprehension* (аңдоо, түшүнүү), *mastery* (чеберчилик), *discernment* (зээн), *apprehension* (түшүнүү), *expertness* (кесипкөйлүк) ж.б.

Сын атоочтор: *well-educated* (билимдүү), *educative* (тарбия берүүчү), *enlightening* (агартуучу), *compulsory* (милдеттүү), *elementary* (башталгыч), *secondary* (орто) ж.б.

Синтагматикалык деңгээл. Билимге байланышкан этиштик сөз айкаштары: *to acquire/get education* – билим алуу, *to design a curriculum* - окуу планын иштен чыгуу, *to give a lesson*- сабак берүү, *to attend a class/ lesson/lecture/seminar* – сабакка, лекцияга, семинарга катышуу ж.б. [Oxford Learner's Dictionary].

2. **Фразеологиялык катмары.** Англис тилинде билимге байланышкан төмөндөгүдөй фразеологизмдер бар: *common knowledge* - баарына белгилүү маалымат, *to know something backwards and forwards* – бир нерсени өтө жакшы билүү ж.б.

3. Паремнологиялык катмары

Билим алууну каалоо/муктаждыкка байланышкан макалдар:

If you want knowledge, you must toil for it (сөзмө-сөз котормосу: Билим алуу үчүн бүт күчүңдү жумша). **Билим алууга кеткен убакытка байланышкан макалдар:** *It is never too late to learn* (Өмүр бою билим алуу керек же үйрөнүү эч качан кеч эмес). **Билимдин сапаттары тууралуу макалдар:** *It isn't how much you know, but what you know* (Канчалык билгениң эмес, эмнени билгениң маанилүү). **Билимсиздик тууралуу макалдар:** *He that boasts of his own knowledge proclaims his ignorance* (Билимдүүмүн деп мактансаң, түркөйлүктүн белгиси). **Билимдин куну тууралуу макалдар:** *Weight of knowledge is never measured* (Билимдин куну жок). **Билимди колдонуу тууралуу макалдар:** *It is good to know much but better to have use of what we know* (Көп жашаган билбейт көптү көргөн билет). **Билимди башкаларга берүү (окутуу) тууралуу макалдар:** *If you have knowledge, you should let others light their candles by it* (Сен башкаларга дагы билим беришиң керек).

Билим тууралуу акылмандардын айткан ойлору. “Билим” концептинин паремнологиялык бөлүгүн билим тууралуу айтылган ойчулдардын сөздөрү да толуктайт. Бул ойлор билим тууралуу образдуу, элестүү, таамай жана кыска айтылып, билимдин өзгөчөлүктөрүн англис тилинде сүйлөгөн элдердин жашоосундагы философиялык ордун аныктайт. Билимдин *таасирдүүлүк когнитивдик белгисине* ээ экендиги атактуу Нельсон Манделанын сөзүндө айтылат: *Education is the most powerful weapon which you can use to change the world* – билим - бул дүйнөнү өзгөртүү үчүн колдоно

турган эң күчтүү курал. Америкалык коомдук ишмер Мартин Лютер Кингдин “Чыныгы билим алуу үчүн акыл менен бекем эрк керек” деген сөзү билим алуудагы талбаган эмгек тууралуу когнитивдик белгини көрсөтөт. Британ саясатчысы Питер Бруэм билимдин адамдарга эркиндик тартуулоочу когнитивдик белгисин төмөндөгү фразасы менен аяктайт: “Education makes a people easy to lead but difficult to drive: easy to govern, but impossible to enslave”. Билим аркылуу элди башкаарса болот, бирок аны кул кыла албайсың.

Англис тилиндеги “Билим” концептине лингвокогнитивдик талдоо

1. Этимологиясы. *Education* деген сөз латынча *ēducātiō* (тарбия) сөзүнөн алынган. *Knowledge* сөзү XII кылымда англис тилиндеги *cnawlece* сөзүнөн келип чыккан. Анын семантикасы кандайдыр күчтүү нерсени тан алуу, баалоо, ыйык тутуу дегенди туюнткан. [Cambridge International Dictionary of English]. **Семантикасы.** Англис тилиндеги “Билим” концептинин маанилерин талдасак: *Билим (Education)* 1. Окуу же тажрыйба аркылуу алынган маалыматты түшүнүү. 2. Бир нерсени билүү, кабардар болуу [Cambridge International Dictionary of English]. Коллинз сөздүгүндөгү аныктамага ылайык, билим (*knowledge*) – адамдар үйрөнгөн дүйнө жөнүндө маалымат жана түшүнүк [Collins Dictionary].

2. Когнитивдик интерпретациясы

Англис тилиндеги “Билим” концептинин фразеологиялык интерпретациясы төмөндөгүдөй когнитивдик белгилерди аныктайт: а) билимди, маалыматты түшүнүү, аңдоо; б) билимдин көлөмүн ченөө; в) билимди татаалдатпай алуу; г) алдыңкы технологиялардан артта калбоо.

Англис тилиндеги билим тууралуу акылмандардын айткан ойлорунан төмөндөгүдөй когнитивдик белгилер табылат:

- билим таасирдүүлүккө ээ;
- билим тынбаган эмгекти талап кылат;
- билим интеллектуалдык ресурс;
- билим келечекке инвестиция;
- билим - эркиндик.

Англис тилиндеги макал-лакаптар чагылдырган когнитемалар төмөндөгүлөр:

- билим - адамдын жан дүйнөсүнүн муктаждыгы;
- билим - үзгүлтүксүз процесс;
- билим - бул прогресс;
- билимдин асыл сапаттары бар: билим - күч, билим - байлык;
- билимди колдонуу зарыл;
- билимсиздик - түркөйлүк, караңгылык.

3. Образдык-символдук белгилери. Англис тилинде сүйлөгөн элдер билимди ар түрдүү лингвокультурологиялык коддор менен түшүнүшөт:

1. Предметтик код: *Education is the key to unlocking the world* (Билим – дүйнөнү ачуучу ачкыч), *education is the passport to the future* (Билим - келечек

үчүн паспорт); *education is the vaccine of violence* (Билим - зомбулукка каршы дары (вакцина)).

2. Зооморфтук код: *Teach a man to fish and you feed him for a lifetime* (Адамга балык алганды үйрөтсөң, ага өмүр бою бага турган кесипке үйрөтөсүң).

3. Антроморфтук код: *Education is life itself* (Билим – жашоо).

Библияда билим тууралуу төмөндөгүдөй жазылган: *Study hard and prove yourself - We should study and show God that we understand truth* (Биз окушубуз керек, чындыкты түшүнгөнүбүздү Кудайга көрсөтүшүбүз керек).

4. Англис тилинде билимдин тамыры ачуу, натыйжасы таттуу деген перцептивдик образы бар: *Knowledge has bitter roots but sweet fruits* (билимдин тамыры ачуу, бирок жемиши таттуу).

Англис тилинде сүйлөгөн калктар билимди адам өздөштүргөн эң байыркы түшүнүктөр, мифологиялар менен байланыштырат. Билимди байыркы адамдар байыркы от катары элестетишкен болуу керек, анткени кайра жаралуу доорунан тарта агартуу мезгилине чейин билимдин символу катары факел (*Torch of Knowledge- факел знаний*) көптөгөн батыш өлкөлөрүндө колдонулган. Азыркыга чейин АКШда, Улуу Британияда жана көптөгөн өлкөлөрдүн айрым университеттеринин, мектептеринин логотибинде *билимдин факел символу* дагы деле сакталган. Мисалы, Нью-Йорк университетинин логотиби (3-сүрөттү караңыз) төмөндөгүдөй чечмеленет: *Ортодо төрт жөө күлүк текчеге (постаментке) лавр гүлчамбарын коюуга чуркап баратышат. Бул байыркы спортчулардын сүрөттөрү билимге болгон каалоосун символдоштурат, ал эми гүлчамбар жеңишти билдирет. Спортчулардын жогорусунда факелди кармап турган кол - прогресстин жана билимдин символу* [Нью-Йорк университетинин вебсайты]. **1- сүрөт**

Маданий-баалуулук аспектиси

Англис тилинде сүйлөгөн элдердин менталитетинде билим – күч (*Knowledge is power*). Кайра жаралуу доорунун акыры жана жаңы доордун башталышында англиялык философ Фрэнсис Бекондун “*Meditationes Sacrae*” (“Ыйык Медитациялар”, 1597) эмгегинде *scientia potentia est* (*scientia est potentia же scientia potestas est*) — латын афоризми колдонулат, ал англис тилине *knowledge is power* (билим — күч) деп которулат. Индо-европа тилдеринде ушул фразага окшош *sapientia est potentia* - акыл – бул күч деген фраза бар [Encyclopedia Britannica]. Ф. Бекондун пикиринде, кудай дүйнөнү таанып-билүүгө тыюу салган эмес, тескерисинче адамга аалам сырларын билүү үчүн акыл берген.

Ошондуктан билим менен илимдин миссиясы адамдардын *дараметин жана күчүн арттырып*, аларга бактылуу жана татыктуу өмүр тартуулоо деп

жазганы, азыркы күндө дагы англис тилинде сүйлөгөн калктардын маданиятында үлкөн мааниси бар. Билим алар үчүн чоң ресурс жана статус. АКШнын үчүнчү Президенти Томас Жефферсон *билим - күч, коопсуздук жана бакыт (knowledge is power, safety, and happiness), билим - күч, билимсиздик - алсыздык (knowledge is power, and that ignorance is weakness)* деп көрсөткөн [Thomas Jefferson Encyclopedia].

Англис тилиндеги “Билим (“Education”) концептинин түзүлүшү

Англис тилиндеги “Билим (“Education”) концептинин **ядросу** катары “education” сөзүн атоого болот, анын **жакынкы перифериясында** *knowledge, teaching (окутуу), schooling (окуу), instruction (окутуу), training (окуу, семинар, тренинг), literacy (сабаттуулук), science (илим), academia (илим), lore (билим, маалымат), wisdom (акылмандык, дааныммандык), information (маалымат),* ж.б бар.

Анын **алыскы перифериясын** *паремиялар, фразеологизмдер, ошондой эле латын жана грек тилдеринен кирген терминдер, неологизмдер* жана төмөндөгү сөздөр түзөт: *expertise (тажрыйба, компетенция, квалификация), data (маалымат), awareness (маалымдуулук), school (мектеп, университет, окуу жайы), university (университет), college (коллеж), study (окуу), book (китеп),* ж.б.

Концептинин **өтө алыскы перифериясында** билимди чагылдырган ар түрдүү илимдердин тармагындагы *илимий терминологияны* көрсөтүүгө болот.

Кыргыз жана англис тилдик бейнесиндеги “Билим” концептине салыштырма анализ. “Билим” концепти – универсалдык түшүнүк, бирок кыргыз жана англис тилдик бейнесиндеги анын этномаданий айырмачылыктары анын эки тилдеги этимологиялык лексикалык номинацияларынан айырмаланат. Кыргыз тилиндеги “Билим” концептинин этимологиясы байыркы түрк тилиндеги *bilig* деген сөзүнөн (*bil* уңгусу - билүү) билим, акыл дегенди туюнтса, англис тилинде бул концепт эки термин менен вербалдашат: *education* сөзү латынча *ēdūcātiō* (*тарбия*) сөзүнөн алынган, *окуу же тажрыйба аркылуу алынган маалыматты түшүнүү* деген маанини билдирет. *knowledge* сөзү XII кылымда англис тилиндеги *cnawlece* сөзүнөн келип чыгып, кандайдыр күчтүү нерсени тан алуу, баалоо, ыйык тутуу дегенди туюнткан. Азыркы англис тилинде дүйнө тууралуу маалыматтын, билимдин өзүн чагылдырат.

Эки тилдеги макал-лакаптарды талдоонун натыйжасында эки элдин фольклордук аң-сезиминде *билим- руханий байлык, билим - жарык, билим - кенч, билим казына, билим алтын менен күмүш, билим - ачкыч, билим - курал, билим – интеллектуалдык ресурс, билим алуу үчүн талыкпай эмгектенүү керек, билимсиз болуу түркөйлүк* деген ойлордо *окишоштуктар* табылат.

Англис тилинде *билимдин тамыры ачуу, натыйжасы таттуу* деген перцептивдик образы бар, кыргыз тилинде андай образ *эмгегин катуу болсо, тапканың таттуу болот* деген макалдын маанисине семантикалык жактан жакындашы мүмкүн. Кыргыздар билимдин негизги маданий баалуулугун

анын *кутунда* деп билсе, англис тилинде билимдин маданий баалуулугу анын *күчүндө* деп түшүнүшөт. Кыргыздар билимдин руханий башатын өздөрүнүн космогендик түшүнүктөрү Жер эне, Күн, От, Суу менен байланыштырат. Кыргыздар билимдин *өмүрдү тазартуучу, агартуучу* касиети *булактан* суудан пайда болот деп ишенишет. Кыргыздар билимди *күндүн нуруна, шооласына жана оттун жарыгына, чырагына, шамына* окшотушса, англис тилинде сүйлөгөн элдердин тилдик бейнесинде көпчүлүк индо-европа элдеринин аң-сезиминдеги *билим факелинин жарыгы, шамынын* образы тартылат. Англис тилинде сүйлөгөн элдер билимди *келечекке инвестиция* катары көрүшөт, билимге *үзгүлтүксүз процесс, коомдун локомотиви* катары олуттуу мамиле кылышат, билим алардын улуттук менталитетиндеги негизги түшүнүк *эркиндик* менен тыгыз байланышкан; билим тууралуу түрдүү классикалык түшүнүктөр, аныктамалар, теориялар анын когнитивдик белгилерин аныктайт жана англис тилиндеги элдердин тарыхы жана өнүгүүсү менен байланыштуу.

3-бап. Кыргыз жана англис тилдериндеги “Билим” концептинин номинанттарын изилдөөдөн алынган натыйжалар. “Билим” концептин ар тараптуу изилдөөдөн алынган натыйжаларды талдайт.

3.1. Дүйнөнүн кыргыз тилдик бейнесиндеги “Билим” концептинин когнитивдик мазмунунун диахрониясы жана синхрониясы параграфында кыргыз тилиндеги “Билим” концептинин түптөлүшүнүн жана өнүгүүсүнүн когнитивдик мазмуну каралат. Байыркы түрк даанышманы Жусуп Баласагындын Т. Козубеков которгон “Куттуу билим” чыгармасы кыргыз тилиндеги “Билим” концептинин диахрониясын талдоого негиз катар алынды. Жусуп Баласагындын “Куттуу билим” чыгармасында *билим, илим, акыл* сөздөрү 312 жолу колдонулат. Билим алуу окуу аркылуу ишке ашкандыктан, чыгарманын ар бир бөлүгүндө “Билим” концепти *бакыт, жаркын келечек* деген сыяктуу көмүскө семантикалык касиеттерге ээ. Мисалы: *Окуу билим көп нерсеге жеткирет, Бул экөөнөн урмат-сыйды көп көрөт* [Куттуу билим, 2015]. Байыркы түрктөрдүн тилдик бейнесинде “Билим” концепти *урмат-сый, дөөлөт, бакыт, даңк, өнөр, күч* деген семалар менен байланышкан. Автор билимсиздикти айыптап, аны түркөйлүк, наадандык, ачуулануу, оройлук, заар сөз, ушак айтуу менен байланыштырат. Мисалы: *Билимдүүгө окуу кийим-аш болот, билимсиздер ушак менен дос болот. Бул тууралуу эл ичинде деп коёт, ойсуз наадан намыстан да кур болот. Илим-билим түркөй жанга алыс, жат, соо жүрсө да эки кырсык жабышат* [Куттуу Билим, 2015]. “Билим” концептинин түптөлүү жана калыптануусундагы “Манас” эпосунун орду талданды. Элдик билим кыргыз тилинде *акыл* семасы аркылуу берилет. Мисалы: *Акыл айтты Акбалтай,*

Олуязаада жан экен,

Акбалтай аттуу карынын

Чоң акылы бар экен. [Манас, 2010].

3.2. Англис тилиндеги “Билим” концептинин аң-сезимде калыптанышы жана тилде колдонулушу. Англичандардын дүйнөнү көрүү

бейнесинде когнитивдик концептилер *Үй (house, home)*, *купуялуулук же жеке эркиндик (privacy)*, *минималдуулук (minimalism)*, *консервативдүүлүк (conservativeness, traditionalism)* ж.б. улуттук менталитетин түзөт. Америкалыктардын менталитетин эркиндик (*freedom*), *ар түрдүүлүк (diversity)* концептилери курат. Байыркы англардын жана саксондордун дүйнө таанымында “Билим” концепти бардык адамзатка тиешелүү универсалдуу акылга жана таанып-билүүгө байланышкан философиялык ойлорду чагылдырган. Мисалы: *orþan bið andgit æghwær selest, ferhðes foreþanc. Fela sceal gebidan* [Beowulf дастаны] - ошондуктан адамдарда акылмандык, көрөгөчтүк абдан мол. “Билим” концепти акылмандык, даанышмандык сыяктуу семалар менен байланышат. Мисалы: *swiðferhþes sið* [Beowulf дастаны] - акылман, даанышман баатырлар.

3.3. Кыргыз жана англис тилдеринде “Билим” концептин изилдөөнүн аспектилері. Дүйнөнүн кыргыз жана англис тилдик бейнесиндеги “Билим” концептинин көркөм адабияттарда кездешиши улуттук тилде аң-сезимдин формаларын жана образын чагылдырат. Мисалы: *Окуудан таркаган жайкы маалда биз бир топ балдар болуп, балапан алабыз деп ушул жерге келчүбүз* [Айтматов Ч., 1999]. Аталган сүйлөмдө окуу сөзү “Билим” концептин вербализациялайт. Анткени кыргыздардын менталитетинде окуу сөзү менен билим алуунун мазмуну берилет. Эки тилде тең *китеп* сөзү билим каражаты маанисинде колдонулат. Мисалы: *She boasted ... of French books could translate* [Brontie, 2008] – Ал которо ала турган француз тилиндеги китептер тууралуу мактанды. Бул сүйлөмдө *book-китеп* сөзү “Билим” концептин реализациялайт.

3.3.1. Илимий аспекти. “Билим” концептин вербалдаштырган жана репрезентациялаган бардык терминдер, сүйлөмдөр жана тексттер дүйнөнүн илимий бейнесин чагылдырат. “Дүйнөнүн илимий бейнеси илимий маалыматтардын жыйындысынан турат” [Ракитина, 2007]. “Билим” концепти салыштырылып жаткан эки тилде тең “илимий концепт” боло алат. Кыргыз тилиндеги дүйнөнүн илимий бейнесинде бардык илимий маалыматтар ушул тил аркылуу берилет.

Кыргыз лингвистикасында илимий тилди жаратуу көптөгөн этаптарды басып өттү. XX кылымдын башында жана орто ченинде кыргыз тилиндеги лингвистикалык илимий аң-сезимди сыпаттоо үчүн *грамматика, текст, сүйлөм, агглютинация, тыбыш, муун, үндөштүк мыйзамы, сүйлөм, этиш, ат атооч, уңгу, мүчө, сөз жасоо, суффикс, фонетика, морфология* сыяктуу терминдер колдонулса, XXI кылымдагы кыргыз тил илиминде *этнолингвистика, лингвистикалык антропология, машина котормосу, психоллингвистика, когнитивдик лингвистика, концепт* сыяктуу көптөгөн терминдер пайда болуп, дүйнөлүк илимден артта калбоо тенденциясы жүрүүдө. Бирок техникалык жана табигый илимдердин өнүгүүсүндө кыргыз тилиндеги дүйнөнүн илимий бейнеси толук тартылып бүтө элек. Англис тилиндеги илимий терминологиянын бирдиктери латын, грек тилдеринен алынган жана алар абдан бай жана көп түрдүү. “Билим” концепти аркылуу

куралган дүйнөнүн илимий бейнеси ар бир илимге тиешелүү атайын тил аркылуу калыптанат.

3.3.2. Публицистикалык аспекти. “Билим” концепти кыргыз тилиндеги публицистикалык дискурста мамлекеттик газета-журналдарда, жарнамаларда илимий-популярдуу семантикада колдонулат. Мисалы: *Чолок-Кайың айылындагы мектепте электрондук билим берүү бөлүмү ачылды* [Акипресс маалымат порталы]. Англис тилиндеги “Билим” концепти маалыматтык, аналитикалык миссиясын аткаруудан тышкары, өнүккөн акыркы инновациялык технологияларды элге жеткирүү үчүн дагы кызмат кылат. БУУнун COVID-19 таажы вирустук инфекциясынын учурундагы билим берүү тууралуу отчетунда “Билим” концептин репрезентациялаган төмөндөгүдөй фразалар колдонулат: *missed out on early childhood education, low levels of digitalization, recorded lectures and online platforms* ж.б. [Policy Brief: Education during COVID-19 and beyond].

3.3.3. Саясат жана укуктук аспекти. Кыргыз тилиндеги “Билим” концепти укуктук дискурста *билим алууга болгон укук, билим алууга болгон эркиндик, билим алуу мүмкүнчүлүктөрү* деген фразалар аркылуу вербалдашат. Ал эми саясий контекстте “Билим” концепти улуттук идеологиянын жана билим берүүдөгү саясаттын эң маанилүү маселелерин чечмелейт. Кыргыз тилиндеги саясий контекстте эң көп колдонулган лингвистикалык каражат болуп *билим берүү* синтагмасы саналат. Мисалы: *Билим берүү жана илим министрлиги, билим берүү процесси, билим берүү тууралуу мыйзам, орто билим берүү, билим берүүнүн сапаты*, ж.б.

Англис тилинде эң көп жыштыкта колдонулган бирдик – *education* сөзү, анткени “Билим” концептин вербалдаштырган *knowledge* концепти абстракттуу жалпы түшүнүк болгондуктан, анын прикладдык мааниси анча жогору эмес. Мисалы: *education policy* (билим берүү саясаты), *education law, education act* (билим берүү мыйзамы), *educational institution* (билим берүү мекемеси) ж.б.

3.3.4. Теологиялык аспекти. “Билим” концепти теологиялык аспектиде улуттук маданий концепт катары кызмат кыла алат. Бирок анын эки тилдеги табияты башка болушу мүмкүн, анткени кыргыздар ислам динине сыйынышса, англичандар менен америкалыктардын басымдуу бөлүгү христиан динин тутунушат. Кыргызстанда дүйнө бий (секулярдык) билим берүү башталганга чейин “Билим” концептин репрезентациялаган араб сөздөрү кыргыз тилиндеги дүйнөнүн диний жана илимий бейнесин курашып, кыргыз тилинин фонетикалык мыйзамдарын толук түрдө кабыл алышкан. Мисалы: *алифба – алиппе, харф – арип, дарс – дарс (сабак), китаб – китеп, мактаб–мектеп, муъаллим–мугалим* ж.б. “Билим” концептин вербалдаштырган арабизмдердин айрымдары колдонуудан чыккан. Мисалы: *дарылтунун, дарылфунун - университет, мударис - жогорку мектептин мугалими*, ж.б. Кыргыз тилинде “Билим” концепти диний контекстте *Алланы таануу, ыйык китепти окуу, динди билүү, намаз окуу, “Куран” окуу, медреседе окуу*, ж.б. сыяктуу сөздөр менен материалдашат. Англис тилинде

дүйнөнүн диний бейнеси сакралдык түшүнүктөрдөн турат. Мисалы, *Bible* (Библия), *book* (китеп), *genesis* (келип чыгуу, генезис), *evolution theory* (эволюция теориясы), *reliability of the universe* (дүнүйө чындыгы).

3.3.5. Кыргыз жана англис тилдериндеги “Билим” концептинин паремиологиялык репрезентациясы. Кыргыз жана англис тилдериндеги “Билим” концептин репрезентациялоочу макалдар талдоого алынды. Алардын бир тобу *билим, илим, акыл* ж.б. семалар аркылуу вербалдашат. Мисалы: *Билим – карыбас, өнөр – арыбас*. Англис тилиндеги “Билим” концептин камтыган макалдар көп учурда *learning* (окуу), *brain* (мээ), *knowledge* (билим), *education* (билим) семалары аркылуу туюнтулат. Мисалы, *never stop learning*. Аталган макалда окуунун кечи болбойт, ар дайым окуса болот деген когнитивдик ой берилет. Эки тилде тең “Билим” концепти *wit, wise* (акыл) деген семалар менен байланышат. Мисалы, *Wit is the only wall between us and the dark* (сөзмө-сөз котормосу: *Акыл бизди караңгылыктан ажыратып турат*). *Акыл – тозбогон тон, билим – түгөнбөгөн кен*. Кыргыз жана англис тилдериндеги “Билим” концептинин фразеологиялык аспектинин изилдөөдө алардын семантикасын талдоо аркылуу ишке ашат. Кыргыз тилинде *баши* соматикалык термин катары “Билим” концептин чагылдыра алат. Мисалы: *Башы бар, башы жакшы* иштейт. Ал эми мээ сөзү дагы эки тилде тең акылдуу, билимдүү адамдын элесин чагылдырат. Англис тилинде дагы ушундай эле фраза бар: *pick his brain*- *акыл суроо, кеңеш суроо* деген мааниде колдонулат. Айрым фразеологизмдер *book* сөзү менен колдонулат. Мисалы: *bookworm* - *көп окуган адамды мүнөздөйт*.

3.3.6. Кыргыз жана англис тилдериндеги “Билим” концептинин стилдик каражаттар аркылуу берилиши. “Билим” концептин чагылдырган тилдик семалардын жана маанилердин ортосундагы концептуалдык окшоштуктар кайсылар экендигин билүү зарыл. Билимге байланышкан метафоралар билимге байланышкан түшүнүктөрдү көмүскө түрдө кандайдыр бир предметтерге жана заттарга салыштырат, мисалы, *мугалим -мөмөлүү дарак*. Англис тилинде *a Teacher is a gardener* деген метафора мугалимди багбан катары сыпаттайт. Изилдөө көрсөткөндөй, ирония “Билим” концептин репрезентациялоодо метафоралык да, эпитеттик да белгилерге ээ болуусу мүмкүн. Мисалы, англис тилинде *coruscate* деген сөз *сабак учурунда бирөөдөн көчүрүп жазган адамды* билдирет. Биздин оюбузча, эки тилде тең “Билим” концептин вербалдаштырган ирониялар *окуу мезгилиндеги жалкоолукка* байланышкан. “Билим” концептин репрезентациялаган эпитеттер көп учурда туруктуу. Мисалы: *back to basics* - *окутуудагы мурда колдонулган көз караштар менен усулдарды колдонуу*.

3.6. “Билим” концептин чагылдырган лексемалардын которулушу параграфында изилденген концептини которуудагы маселелер каралат. “Билим” концептин репрезентациялаган лексемаларды которуу маселесин талдоодо алгач ирет кыргыздардын жана англис тилинде сүйлөгөн элдердин улуттук менталитетиндеги өзгөчөлүктөрдү жана алардын коммуникативдик

жүрүм-турумун, билим берүү системасындагы айырмачылыктарды карап чыгуу максатка ылайык.

КОРУТУНДУ

Изилдөөдө төмөнкүдөй жаңы илимий натыйжалар алынды:

1. Дүйнөнүн кыргыз жана англис тилдик бейнесинде “Билим” негизги руханий концепт катары жалпы адамзаттын өнүгүүсүнө кызмат кылат. “Билим” концептинин түптөлүп, өнүгүүсүнө маданий-тарыхый, илимий-гуманитардык, саясий-экономикалык универсалдуу факторлор таасир этет.

2. “Билим” концептинин түзүлүшү ядро (өзөк) жана перифериялардан турат. Анын вербализациялаган тил каражаттарын аныктоо жана когнитивдик талдоо “Билим” концептинин эң маанилүү когнитивдик белгилерин жана когнитемаларын аныктап берет.

3. “Билим” концепти салыштырылып жаткан кыргыз жана англис тилдериндеги поэтикалык, илимий, саясий-укуктук, публицистикалык жана диний тексттерде көп түрдүү тилдик бирдиктер аркылуу репрезентацияланат жана ал тилдик каражаттар концептуалдык белгилерди аныктайт. Дүйнөнүн эки тилдеги когнитивдик бейнесинде “Билим” концепти макал-лакаптар, фразеологизмдер, троптун түрлөрү аркылуу да репрезентацияланат.

4. “Билим” концепти илимий концептосферанын бирдиги катары жалпы адамзатка тиешелүү илимий табылгалардын жана тажрыйбалардын далилдерин чагылдырат.

5. Дүйнөнүн кыргыз жана англис тилдеринин бейнесинде “Билим” концептинин түзүлүшүндө айырмачылыктар жана айрым окшоштуктар бар.

“Билим” концепти бул тилде сүйлөгөн элдердин этногенези, каада-салты, маданияты жана менталитети менен тыгыз байланышта. Бул диссертация изилденген концептинин кыргыз жана англис тилдериндеги эң зарыл болгон когнитивдик белгилерин белгилүү деңгээлде ачып берди деп ойлойбуз. Мындан ары бул багытта лингвоконцептологиялык, этнолингвистикалык, лингвомаданий изилдөөлөрдү тереңирээк жүргүзүү диссертациялык эмгектин перспективасын түзөт.

Диссертациялык темага тиешелүү жарык көргөн 9 эмгектин тизмеси:

1. Абдурахманова, Х.Т. Жусуп Баласагындын «Куттуу билим» дастанындагы «Билим» концепти // Alatoo Academic Studies.- № 2 -2017.- 403-407-бб. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=30266253>

2. Абдурахманова, Х. Т. Дүйнөнүн тилдик бейнеси (сүрөтү) // Alatoo Academic Studies.- № 4- 2018.- 71-76-бб. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=37253278>

3. Абдурахманова, Х. Т. Концепт «Билим» (знание) и его лингвокогнитивное выражение в художественном тексте. // Bulletin of the South-Russian state technical University (NPI) Series Socio-economic Sciences 13.- №3 (июнь 25, 2020)- 141-146- бб. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=43306806>

4. Абдурахманова, Х. Т. Кыргыз жана англис тилдериндеги “Билим”

Knowledge, Education) концептинин макал-лакаптар аркылуу репрезентацияланышы // Россия Федерациясынын Башкыр мамлекеттик университети тарабынан өткөрүлгөн “Духовная культура башкир и кыргызов” деген эл аралык илимий-практикалык конференциянын материалдарынын топтому. Абдурахманова, Х. Т. Концепт “Knowledge – знание” в английской языковой картине мира // Международный журнал экспериментального образования. - №1.- 2021.- 5-9-бб.

5. Абдурахманова, Х. Т. Concept of “Bilim” (Education) in the Advertising Texts in Kyrgyzstan // Вестник Кыргызско-российского славянского университета. - №2.- 2021.- 68-72-бб.

<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=44951923>

6. Абдурахманова, Х. Т. Англис тилиндеги “Knowledge” (Билим) концептин кыргыз тилине которуудагы маселелер // Ош мамлекеттик университетинин жарчысы.- №4.- 2021.- 393-398-бб.

<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=46499975>

6. Абдурахманова, Х. Т. Концепт “Knowledge- знание” в английской языковой картине мира // Международный журнал экспериментального образования. - №1./2021

<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=44804944>

7. Абдурахманова, Х. Т. Арабские лексемы в репрезентации концепта “Билим” (Знание) в кыргызской языковой картине мира // Международный журнал экспериментального образования.- №2/-2022.

<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=48433725>

8. Абдурахманова, Х.Т. Кыргыз жана англис тилдериндеги “Билим” (education) концептинин илимий контексте репрезентацияланышы. Ош мамлекеттик университетинин жарчысы.- №4.- 2022.- 393-398-бб.

<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=49330503>

9. Абдурахманова, Х. Т. Кыргыз жана англис тилдериндеги “Билим” (Knowledge, Education) концептинин макал-лакаптар аркылуу репрезентацияланышы [Текст] / Х.Т. Абдурахманова // Россия Федерациясынын Башкыр мамлекеттик университети тарабынан өткөрүлгөн “Духовная культура башкир и кыргызов” деген эл аралык илимий-практикалык конференциянын материалдарынын топтому. УДК 3:001.83 ББК 6/8+71,81,82,83. ISBN 978-5-93853-014-0

https://elib.bashedu.ru/dl/local/Alieva_otv%20red_Duhovnaya%20kulytura%20ba

Абдурахманова Хулхарайдын “Дүйнөнүн кыргыз жана англис тилдик бейнесиндеги “Билим” концепти” аттуу темада 10.02.20- тектештирмелер тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык ишинин

РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: *концепт, билим, когнитивдик лингвистика, дүйнөнүн тилдик бейнеси, когнитивдик белги, репрезентация, номинант, ядро, периферия*

Изилдөөнүн объектиси – “Билим” концепти, анын лингвокогнитивдик табияты жана аны вербализациялаган тилдик каражаттар.

Изилдөөнүн максаты кыргыз жана англис тилдеринин мейкиндигиндеги “Билим” концептинин лингвокогнитивдик табиятын жана тилдик репрезентациясын аныктоо.

Изилдөөнүн предмети – кыргыз жана англис тилдериндеги “Билим” концептинин лингвокогнитивдик белгилери, когнитемалары жана ар түрдүү дискурста талданган аспекти.

Изилдөө методдору. “Билим” концептин изилдөөдө салыштырма типологиянын методдору жана когнитивдик лингвистиканын методдору колдонулду.

Изилдөөнүн негизги натыйжалары.

1) “Билим” концептинин универсалдуулугу, бүткүл адамзаттын аң - сезимине тиешелүүлүгү көрсөтүлдү; анын комплекстүү калыптанышына түрдүү факторлордун (илимий, маданий, саясий, социалдык ж.б.) таасир этүү жолдору аныкталды; аталган концепттин өнүгүүсүндөгү диахрондук-синхрондук өбөлгөлөр белгиленди;

2) “Билим” концептинин англис, кыргыз тилдериндеги вербалдашуусу жана лингвокогнитивдик бөтөнчөлүктөрү аныкталды; эки тилдеги аталган концептти туюндуруучу тилдик бирдиктерин окшоштуктары жана алардын өздөрүнө гана тиешелүү өзгөчөлүктөрү көрсөтүлдү;

3) “Билим” концептинин номинанттарынын поэтикалык, фольклордук, илимий, саясий-укуктук, публицистикалык жана теологиялык тексттерде вербалдашышы мүнөздөлдү; анын когнитивдик өзгөчөлүктөрүн туюнтуучу тилдик каражаттардын көп түрдүүлүгү мүнөздөмөгө алынды;

4) “Билим” концептинин илимий тексттерде гана эмес, көркөм чыгармаларда, паремияларда, идиомаларда, троптун жана стилистикалык фигуралардын түрлөрүндө репрезентацияланыш мүмкүнчүлүгү негизделди.

Иштин натыйжаларынын колдонулушу чөйрөсү. Кыргыз жана англис тилдеринин салыштырма типологиясы, кыргызча-англисче котормо, прикладдык лингвистика боюнча атайын курстарда колдонууга болот, курстук жана квалификациялык иштерге теориялык негиз боло алат.

РЕЗЮМЕ

диссертации Абдурахмановой Хулхарай на тему **“Концепт “Билим” (“Знание”) в кыргызской языковой картине мира”** на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.20 сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание.

Ключевые слова: концепт, знание, когнитивная лингвистика, языковая картина мира, когнитивный признак, репрезентация, номинант, ядро, периферия

Объектом исследования являются концепт “Билим” (“Знание”), его лингвокогнитивная природа, а также репрезентирующие его языковые средства в кыргызском и английском языках.

Цель исследования – выявление лингвокогнитивной природы и языковой репрезентации концепта “Билим” (“Знание”) в кыргызском и английском языках.

Предметом исследования выступает анализ лингвокогнитивных признаков, когнитивных и дискурсивных аспектов концепта “Билим” (“Знание”) в кыргызском и английском языках.

Методы исследования. В исследовании используются методы сопоставительной типологии и методы когнитивной лингвистики.

Основные результаты исследования.

1) показана универсальность концепта “Билим” (“Знание”) и его принадлежность сознанию всего человечества; определены пути воздействия на его комплексное оформление различных (научных, культурных, политических, социальных и др.) факторов; выделены диахронно-синхронные основания развития концепта;

2) описаны вербализация и лингвокогнитивная специфика концепта “Билим” (“Знание”) в английских и кыргызских языках; продемонстрированы общие и отличительные особенности языковых единиц двух языков; объективирующий данный концепт;

3) охарактеризована вербализация номинантов концепта “Билим” (“Знание”) в поэтических, фольклорных, научных, политико-правовых, публицистических и теологических текстах;

4) обоснована возможность репрезентации концепта “Билим” (“Знание”) не только в научных текстах, но и в художественных произведениях, поговорках, идиомах и в различных видах тропов и стилистических фигур.

Сфера применения результатов работы. Результаты работы могут быть использованы при чтении лекций по сравнительной типологии, при практических курсах по переводу, на спецкурсах по прикладной лингвистике, и могут послужить теоретической базой для курсовых и квалификационных работ.

RESUME

of thesis **“The concept of “Bilim” (“Education”) in the Kyrgyz and English linguistic image of the world”** by Abdurakhmanova Khulkharai for the degree of Candidate of Philological Sciences in 10.02.20 - Linguistic Typology, Historical and Comparative Linguistics

Keywords: concept, education, knowledge, science, cognitive linguistics, linguistic image of the world, cognitive feature, representation, nomination, core, periphery, ethnic linguistic consciousness.

The Object of the Research comprises the cognitive concept of “Bilim” (“Education”), its lingo-cognitive content and linguistic corpus, representing it in Kyrgyz and English.

The Goal of the Study is to research the cognitive nature and linguistic representation of the cognitive concept of “Bilim” (“Education”) in Kyrgyz and English.

The Subject of the Study is to analyze various cognitive features and aspects of the cognitive concept of “Bilim” (“Education”) in Kyrgyz and English.

The Research Methodology and Methods. The dissertation applies methods of Historical and Comparative Linguistic and Methods of Cognitive Linguistics.

The Core Findings of the Research:

1) the universal features of the concept “Bilim” (“Education”) is revealed; it belongs to the consciousness of all mankind; the ways of influence on its complex formation of various (scientific, cultural, political, social, etc.) factors are studied; diachronic and synchronic foundations of the development of the concept are disclosed;

2) linguistic verbalization is studied; linguocognitive specificity of the concept “Bilim” (“Education”) is analyzed in English and Kyrgyz; similar and distinctive features of linguistic units of two languages are demonstrated;

3) linguistic units, verbalizing of the concept “Bilim” (“Education”) in poetic, folklore, scientific, political-legal, journalistic and theological texts, are studied.

4) the possibility of representation of the concept “Bilim” (“Education”) not only in scientific texts, but also in fiction, paremies, idioms and figures of speech.

Scope of application of the results of the work. The results of the work can be used in lectures on comparative typology, in practical translation courses, in special courses in applied linguistics, and can serve as a theoretical basis for term papers and qualification papers.